

Michael L. FITZGERALD

KRŠĆANSKO-MUSLIMANSKI DIJALOG Dostignuća, teškoće i smjerovi*

Sažetak

Govoreći iz svoga trinaestgodišnjeg iskustva na službi koju sada vrši, autor prikazuje nastanak i razvoj dijaloga među katolicima i muslimanima kao plod nauke Drugog vatikanskog sabora i kasnijih inicijativa Svete Stolice. Pri nabrojanju temelja takvom dijalogu vidi sociološke, praktične i teološke razloge jer kršćani i muslimani žive pomiješano u pluralističkom svijetu. Među teškoće za dijalog ubraja zatvoreni mentalitet, pomanjkanje pune religijske slobode, nedostatak struktura koje bi teološki i praktični dijalog užljebljivale i vodile. Kao primjer uspješnog dijaloga navodi neke katoličke i islamske fakultete koji razmjenjuju studente i profesore, te Odbor "Islam u Europi" koji zajedno vode Konferencija europskih Crkava i Vijeće europskih biskupskih konferencija. Dijalog se ne ograničava na teološke rasprave, jer može dobivati oblik praktičnih akcija u slučaju nepogoda ili zajedničkih ljudskih potreba. Sudionici autentičnog međureligijskog dijaloga i suradnje poštivaju identitet jedni drugih i odbacuju fanatizam ili ekstremizam koji vode u nasilje.

I. Uvod

Preko četrdeset muslimana sudjelovalo je na nedavnom Međureligijskom skupu koji je održan u Vatikanu od 25. do 28. listopada 1999. god. Došli su iz mnogih i različitih zemalja: Jordana i Libanona, Turske i Irana, Alžira i Maroka, Gane, Nigerije i Konga, Bangladeša i Malezije, Sjedinjenih Američkih Država i Kanade, Francuske i Švicarske, Kazahstana te također iz Bosne i Hercegovine. Ovim nismo sve nabrojili. Neki od njih bili su službene osobe iz vlada, a neki su predstavljali organizacije. Drugi su pak došli kao pojedinci. Bili su to muškarci i žene različite dobi, zanimanja i izgleda.

Ovi brojni zastupnici islama bili su kontrast bojažljivom sudjelovanju muslimana pri prvoj krupnijoj inicijativi Vatikana na polju dijaloga, a to je bio Svjetski dana molitve za mir, održan u Asizu, na koji je Papa Ivan Pavao II. pozvao vjerske

* Predavanje održano na međureligijskom kolokviju "Katolici i muslimani" 13. studenoga 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

poglavare u listopadu 1986. Nekoliko godina kasnije, kad je Ivan Pavao II. pozvao Židove, kršćane i muslimane da u Asizu ponovno mole za mir u Europi, posebno na Balkanu, muslimani su se odazvali u velikom broju. Posebno je zapažena mješovita delegacija iz Bosne i Hercegovine u kojoj je bio i ondašnji Reisu-l-ulema.

Čini mi se da ne bi bilo krivo reći kako sve veće odazivanje muslimana na pozive katolika, a i drugih kršćanskih ustanova, pokazuje sve veće povjerenje u dijalog tijekom ovog posljednjeg desetljeća pred nastup novog tisućljeća. U ovih trinaest i pol godina kako sam tajnik Papinskog vijeća za međureligijski dijalog doživio sam da inicijative nisu dolazile samo od kršćana nego i od muslimana.

Prije nego izvijestim o dostignuću kršćansko-muslimanskih odnosa, želim kratko prikazati temelje dijaloga. Poštenje traži da se priznaju i teškoće u dijalogu. U svjetlu dosegnutih dostignuća bit će na kraju lagano sugerirati neke smjerove kojima bi mogli početi odnosi između kršćana i muslimana.

2. Temelji dijaloga

Možemo navesti različite razloge za važnost kršćansko-muslimanskih odnosa te za potrebu uključivanja u dijalog. Ovi razlozi mogu se podijeliti u socijalne, pragmatične i teološke.

2.1. Sociološki razlozi

Sam broj kršćana i muslimana na svijetu nameće potrebu kršćansko-muslimanskog dijaloga. Radi se o dvije najbrojnije svjetske religije. Smatra se da kršćani svih Crkava i zajednica sačinjavaju trećinu svjetskog stanovništva. Od toga broja otprilike preko polovice su katolici. Prema najnovijim objavljenim statistikama, muslimani su ih nešto nadmašili u broju.

Dakako da je teško navesti točne brojke za religijsku pripadnost. Uzmimo samo jedan primjer, tko može točno navesti broj kršćana ili muslimana u kopnenoj Kini danas? Brojke se neprestano mijenjaju. Ipak ih možemo uzimati kao okrugle podatke. Uz ovu nužnu ogradu, možemo stoga reći da kršćani i muslimani zajedno sačinjavaju oko polovicu današnjeg stanovništva na svijetu. Razvidno je da će odnosi ovih dviju skupina biti važni ne samo za njih nego i za ostali svijet.

2.2. Pragmatični razlozi

Kršćanstvo i islam nisu samo religije s velikim brojem sljedbenika; obje ove religije imaju univezalistički izgled. To znači da su obje raširene diljem svijeta. Što više, moderno pomicanje stanovništva učinilo je da jedva postoji koja zemlja na svijetu u kojoj kršćani i muslimani ne bi živjeli jedni uz druge.

Često se govori o islamu i Zapadu, ali ti izrazi nisu dovoljno točni. Zemlje s većinskim muslimanskom stanovništvom, kao one u arapskom ili afričkom podneblju, na indijskom potkontinentu ili u jugoistočnoj Aziji, imaju znatan broj kršćana. Neki

od ovih pripadaju starim zajednicama koje su tamo postojale davno prije nastanka islama. Drugi su prisutni kao radnici migranti, kao npr. u Saudijskoj Arabiji te u zemljama Zaljeva. Isto vrijedi u obrnutom smjeru - o Europi, Americi i Australiji. Neke europske zemlje imaju već davno uspostavljene zajednice muslimana, kao ovdje na Balkanu. Druge su, kao Ujedinjeno kraljevstvo koje je moja zemlja, doživjele priliv muslimana posljednjih desetljeća. Prvi su dolazili sami muškarci, zatim njihove obitelji, tako da sada postoje bujne zajednice.

Svakako je povoljno za sve, za kršćane i muslimane, zatim za društvo u cjelini ako te zajednice mogu živjeti zajedno u prijateljstvu i miru. Za to je potrebno stalno zauzimanje. Temeljno je poštovanje ljudskih prava, uključivši i pravo na religijsku slobodu. To obuhvaća ne samo mogućnost da svatko slijedi svoje osobno uvjerenje nego i da u javnom bogoštovlju izražava svoju vjeru, zajedno s pripadnicima vlastite zajednice. Stoga religijske zajednice imaju pravo okupljanja a odatle i posjedovanja nužnih bogoštovnih građevina. Također imaju pravo izražavanja. Građanske vlasti mogu regulirati izvršavanje tih prava radi javnog reda i mira, ali ih ne mogu uskraćivati a da ne bi podlijegale nepravdi.

Spomenuli smo na prvom mjestu religijska prava, jer su ona temeljna. Međutim, postoje mnogi drugi vidovi susretanja osoba različitih tradicija. Radi osiguravanja dobrog susjedstva, potrebno je omogućavati veće poznavanje kulturnih i religijskih tradicija različitih skupina. Takvo poznavanje pomagaće pri prevladavanju predrasuda te religijskih ili rasnih napetosti. Može dovoditi do veće otvorenosti i spremnosti za suradnju. Odatle izlazi potreba skrbi za interkulturalnu i interreligijsku dimenziju odgoja i naobrazbe (*education*). Odatle također izlazi potreba za odgovarajućim strukturama koje podržavaju dijalog i izgrađuju dobre odnose.

2.3. Teološki razlozi

2.3.1. Kršćansko gledište

Spomenuli smo dobrosusjedske odnose. Kršćane bi to moglo podsjetiti na parabolu o dobrom Samaritancu. Isus je, izrekavši tu zgodu o čovjeku koji je pomogao nekome tko nije pripadao njegovoj skupini upravo stoga što je dotična osoba bila u potrebi, rekao: "Idi pa i ti čini tako" (Lk 10,37). Prema Isusu, dobri odnosi trebali bi ići dalje od granica kulture, kaste i vjerovanja.

Mogli bismo, dakako, kazati da je kršćanima ljubav temelj dijaloga, i to ljubav Božja koja obuhvaća sve čovječanstvo, ali koja se savršeno očituje u Isusu Kristu. Bog je, postavši čovjekom u Isusu Kristu, ušao u odnos sa svakim članom ljudskog roda. Nadalje, činjenica da je Riječ Božja postala tijelom te ušla u ljudsku povijest beskrajno je povećala dostojanstvo ljudske osobe. To je podloga za uspostavljanje dijaloga sa svakom ljudskom osobom, kako bismo uspostavljali odnose pune poštovanja.

Budući da Bog kao Stvoritelj hoće spasenje svih, što znači kako hoće da svi dobiju udio na njegovu životu i slavi, poslao je svoga Sina na svijet za Spasitelja.

Isus je za kršćane vrata prema Ocu. Ta vrata su uska. Ona znače prolaz kroz smrt u novi život. Isusovo učenje naglašava smrt, ne samo kao fizičko razdvajanje tijela od duše nego i kao umiranje sebi, svojim sebičnim stremljenjima, kako bismo živjeli za druge. Isus je osobno pokazao put. Katolička Crkva u svom učenju čvrsto drži da Duh Božji, na način koji Bog poznaje, može sve ljude dovesti do udioništva na ovom misteriju smrti i uskrsnuća do novog života.

Uloga Duha Svetoga temeljna je za kršćansko gledanje na međureligijski dijalog. U Ivanovu evanđelju stoji: "Duh puše gdje hoće" (Iv 3,7 *pneuma* - vjetar, duh). Duh Božji djeluje u srcima pojedinih ljudskih bića, jer se ljudsko srce neće smiriti dok ne otpočine u Bogu, kako govori Augustin. Duh pomaže ljudskoj osobi pri odgovaranju na ovaj unutarnji Božji poziv. Međutim, ljudska osoba nije izolirano biće jer su ljudi stvoreni da žive u društvu. Stoga Duh djeluje ne samo u pojedincima nego i u zajedničkoj povijesti ljudskih skupina. Što god je dobro, lijepo i plemenito u različitim kulturnim tradicijama, a također i u religijskim obredima, može se pripisati djelovanju Duha.

To ima ogromne posljedice za prakticiranje dijaloga. To znači da kršćanin ne ulazi u odnos s osobama druge religijske tradicije, radilo se o muslimanima ili drugim vjernicima, s pretpostavkom da jedini kršćanin ili kršćanka "nose" Duha. Naprotiv, Duh prisutan u srcu kršćana može im omogućavati da u sugovorniku prepoznaju istoga Duha. Kršćanin će biti potaknut da posvjedoči ono što Bog već čini, a da pri tome ne niječe razlike koje postoje.

Svjedočenje je bitni dio dijaloga, ali najprije svjedočimo Boga prije nego posvjedočimo određenu vjeru i religiju. Dijalog bi trebao dopustiti da sugovornici jedan drugome svjedoče, da uzmu udjela na dubokim uvjerenjima jedan drugoga, ali uvijek u duhu poštovanja. Kršćanima su uvijek važne Petrove riječi: "Gospodin Krist neka vam bude svet, u srcima vašim, te budite uvijek spremni na obrazloženje nade koja je u vama, ali blago i s poštovanjem, dobre savjesti" (1 Pt 3,15-16).

Konačni cilj ovog dijaloga je obraćenje. Ova tvrdnja može zvučiti iznenađujuće pa je valja rastumačiti, kako bismo je shvatili. Izraz 'obraćenje' ovdje upotrebljavamo ne u smislu promjene religijske pripadnosti kod sugovornika, iako i do toga može doći tijekom dijaloga, nego u temeljnom biblijskom smislu otvaranja srca Bogu, novog prihvaćanja podložnosti Bogu i ispunjavanja njegove volje. Partneri u dijalogu mogu jedan drugome pomoći da potpunije otkriju što Bog od njih traži u tom određenom trenutku te jedan drugoga mogu jačati u velikodušnom odgovaranju na taj poziv i ustrajanju u njemu. Na taj način dijalog istinski postaje dijalog spasenja.

2.3.2. Islamsko stajalište

Jedan muslimanski pisac napisao je: "Snagom zahtjeva same objave musliman je po definiciji otvoren za dijalog" (Ali Merad, "Dialogue islamo-chrétien: pour la recherche d'un langage commun", u *Islamochristiana* 1[1975], str. 4). Valja imati na umu da je Muhamed propovijedao u društvu gdje je bilo Židova i kršćana, ali nisu svi članovi tog društva prihvatili njegovu poruku. Stoga je bilo potrebno nagoditi se s tim pluralizmom. Neki odlomci u Kur'anu sadrže odjek takve situacije:

Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj (Muhamed) i s njima (tj. Židovima) na najljepši način raspravljaj (16,125 - prijevod Besima Korkuta). I sa sljedbenicima Knjige (tj. Židovima i kršćanima) raspravljajte na najljepši način - ne i s onima među njima koji su nepravedni - i recite: 'Mi vjerujemo u ono što je objavljeno nama i u ono što je objavljeno vama, a naš Bog i vaš Bog jeste - jedan, i mi se Njemu pokoravamo' (29,46).

Mogli bismo reći da u ovim tekstovima postoji zapovijed pozivanja na islam, poticaj na misijsko djelovanje kakav postoji i u kršćanstvu, ali postoji i priznavanje istine koju je Bog dao i koja omogućuje točku susretanja. Postoji svijest da imamo zajednički nešto veoma dragocjeno što dijalog čini mogućim te ga spašava od opasnosti da postane monolog udvoje.

Kur'an priznaje postojanje različitih zajednica. Razmatrajući o stanju ljudskog roda, ukazuje na kontrast između izvornog jedinstva i sadašnje različnosti:

Ljudi su jednu zajednicu sačinjavali, a onda su se jedan drugome suprotstavili.

A da nije riječi ranije izrečene od Gospodara tvoga, ovima bi već bilo presuđeno o onome oko čega se razilaze (10,19).

Ovaj tekst ne otkriva svoj smisao neposredno, ali se čini da govori kao bi Bog mogao ponovno uspostaviti izvorno jedinstvo, ali on dopušta da razlike i dalje postoje. Ovakvo shvaćanje potkrepljuju drugi tekstovi:

A da je Gospodar tvoj htio, sve bi ljude sljedbenicima jedne vjere učinio (11,118).

A da je Allah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite tko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti (5,48).

Valja priznati da u Kur'anu postoje drugi odlomci koji pokazuju ratoborniji stav prema Židovima i kršćanima te prema nevjernicima. Ipak tekstovi koje smo naveli, a koje muslimani često citiraju, mogu sačinjavati temelj i ohrabrenje za dijalog. Ne pripada, međutim, meni da to dalje razvijam.

3. Teškoće u dijalogu

Spominjanje ratobornih odlomaka u Kur'anu može poslužiti kao veza sa sljedećim odsjekom ovog izlaganja u kojem ćemo raspravljati o teškoćama za one koji se žele angažirati u dijalogu. Često se spominje tvrdnja koju navodim:

Vi ste narod najbolji od svih koji se ikada pojavio: tražite da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćate, i u Allaha vjerujete. A kad bi sljedbenici Knjige ispravno vjerovali, bilo bi bolje za njih; ima ih i pravih vjernika, ali, većinom su nevjernici (3,110).

Smatra se da ovo pokazuje kako islam sadrži urođenu diskriminaciju temeljenu na religiji.

Moglo bi se doduše uzvratiti da ovaj tekst ne uključuje superiornost nego označuje poslanje da muslimani svjedoče riječima i djelima, ali ondje gdje postoji diskriminacija veoma je teško razviti dijalog. Za razrast dobrih odnosa potrebna je izvjesna jednakost među partnerima.

Daljnji težak odlomak je "stih o maču":

Borite se protiv onih kojima je data Knjiga, a koji ne vjeruju u Allaha ni u onaj svijet, ne smatraju zabranjenim ono što Allah i Njegov Poslanik zabranjuju i ne ispovijedaju istinsku vjeru, - sve dok ne daju glavarinu poslušno i smjerno (9,29).

Ovdje je istaknut stav dominacije.

Ne može se ignorirati prisutnost takvih stihova u kur'anskoj poruci. Na njima se temelji *džihad* protiv nemuslimana, a možda još češće protiv onih za koje se smatra da nisu pravi muslimani. Zoran primjer toga je građanski razdor koji se odvija u Alžiru.

Ne smijemo smatrati da samo Kur'an sadrži teškoće protiv dijaloga. Kršćansko Sveto Pismo ne sadrži doduše izričiti ratoborni duh, ali se može tako shvaćati da vodi zatvorenom mentalitetu. Puno se raspravlja o misijskom mandatu koji Isus zadaje apostolima:

"Pođite dakle i učinite mojim učenicima sve narode, krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga i učeći ih čuvati sve što sam vam zapovjedio" (Mt 28,19-20). Ima kršćana koji naučavaju da se ne može spasiti osoba koja ne vjeruje u Krista, ali napominjem da to nije službeni katolički stav. Stoga, možda i nije čudno što se neki muslimani pitaju, nije li barem na praktičnoj razini nespojivo podržavati misijsku namjeru i zbiljski biti odan međureligijskom dijalogu.

Nakon ovog dugog uvoda, možemo navesti nekoliko drugih zapreka za razvijanje dijaloga.

3.1. Zatvoreni mentalitet

Dijalog će biti nemoguć, ili barem veoma težak, ondje gdje su um i duh (*minds*) zatvoreni. Ako je netko uvjeren da on ima istinu a da je druga osoba sasvim u zabludi, tada ne može nastati istinski susret uma i duha. Treba nadilaziti takav zatvoreni mentalitet. To ne znači da ja trebam odustati od svojih uvjerenja. Kršćanin nastavlja vjerovati da je punina objave u Isusu Kristu, ali to ne isključuje u drugim religijama prisutnost "zraka istine", onoga što su prvi kršćanski oci nazivali "sjeme Riječi". Musliman nastavlja vjerovati da je Kur'an konačna objava koja nadilazi sve druge. To ipak ne sprječava da prizna ranije objave koje još uvijek mogu biti valjane, barem u izvjesnoj mjeri. Iskustvo dijaloga, susretanja ljudi kojima se ne može zanijekati iskrenost i dobrota, za mene je najbolji način proširivanja vlastitih horizonata te prepoznavanja Božjeg djelovanja u ljudima.

3.2. Pomanjkanje slobode

Veoma je teško angažirati se u dijalogu, ako netko nema slobode da svoju religiju otvoreno prakticira. Bit će ga strah otkrivati svoja uvjerenja. Treba izbjegavati kritiku i sve što makar izdaleka može biti iskonstruirano kao kritika, kako ne bi bila ograničena sloboda koja eventualno postoji. Tada naime nastaje obrambeni mentalitet. Postoji opasnost življenja kao u getu. Osobe koje društvo doživljavaju

kao neprijateljsko gledaju na svoju religijsku zajednicu kao na klub ili mjesto gdje se mogu opustiti te biti ono što jesu. To je shvatljivo, ali to vodi u privatizaciju religije te u dihotomiju između religioznog i javnog života. Biva zanemaren element svjedočenja koji je sastavni dio dijaloga, kako smo kazali.

3.3. Nedostatno poznavanje

Nije vjerojatno da će osobe zatvorenog mentaliteta, geto mentaliteta postati svjesne bogatstva koje može sadržavati neka druga religija. Međutim, ignorancija može postojati i u otvorenom društvu. Kako ljudi malo istinski znaju jedni o drugima! Na nove doseljenike ljudi obično gledaju kao na strance, ali mogu iskazivati malo radoznalosti pa nešto više raspitivati o njihovim tradicijama. Slično novopridošli mogu ne pokazivati zanimanja za kulturno bogatstvo zemlje u koju su doselili.

Ovdje nastaje delikatna zadaća sadašnjih društava, a ta se zadaća može ispunjavati samo dijalogom i suradnjom. Postoji potreba za obrazovnim programima i gradom koja će omogućiti da se različite sastojnice društva međusobno upoznaju i poštuju.

Sigurno je da nedostatno poznavanje religije drugih kao i vlastite religije predstavlja zapreku za dijalog. Nepoznavanje drugih može dovesti do uvredljivih pitanja, makar pitalac i ne kanio vrijeđati. Još je opasnije što ignorancija o drugima može voditi u stereotipno ukalupljanje te u povećanje predrasuda ili ustrajanje u predrasudama. Nepoznavanje vlastite religije može voditi pomanjkanju spremnosti da govorimo o religijskim stvarima iz straha da ne budemo stavljeni u nezgodnu situaciju.

Iznova valja naglasiti potrebu obrazovanja i odgoja, potrebu učenja o drugim tradicijama, dok u isto vrijeme produbljujemo svoje znanje o vlastitoj tradiciji.

3.4. Slabe strukture

Dijalog se može odvijati na više razina. Može postojati spontani dijalog, npr. među susjedima. On može uključivati odnose u zajednici. Može voditi u određene akcije na krajevnoj i državnoj razini. Teško je, međutim, podržavati dijalog ondje gdje nema važnih struktura.

Čak je i za spontani dijalog potrebna izvjesna organiziranost, ako to nije kontradikcija u terminima. Kažemo li "Moramo se jednom sastati", iz iskustva znademo da se taj sastanak nikada neće dogoditi, ako ne odredimo datum. Nisu ljudi bez razloga izmislili kalendare i dnevni red pojedinog zasjedanja. Postoji potreba da se odredi program određenog sastanka, makar se on odvijao i u privatnoj kući, radi raspoređivanja tko će dočekivati druge te predviđanja barem do neke mjere onoga što će se odvijati.

Napetosti mogu nastati među pripadnicima iste skupine i iste obitelji. Kad one nastanu, mogu dovesti do konflikta zato što nema strukture koja će se baviti teškoćama. Ako vjerski poglavari različitih zajednica ne poznaju jedni druge, ne

znaju kome da se obrate. Gdje postoje vijeća vjerskih poglavara, tada ti poglavari mogu obavljati veoma važnu ulogu održavanja mira i sloge među svojim vjernicima.

Dijalog je potrebno podržavati. Ima mjesta za mrežu odbora i vijeća, institucija i centara za proučavanje. Potrebne su publikacije, pučke i učene. Na sreću, postoje mnoge od tih udruga, ustanova i publikacija, ali je moguće još više činiti na tom području. Gdje opredijeljenost za dijalog ne dobije organizirani oblik, sam dijalog ostaje nesiguran.

4. Novija dostignuća

Vjerojatno nije krivo reći da suvremeni dijalog među kršćanima i muslimanima potječe iz kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina. Deklaracijom o vjerskoj slobodi te Deklaracijom *Nostra aetate* o odnosu Crkve prema osobama drugih religija, Drugi vatikanski sabor dao je čvrst temelj za taj dijalog. Sredina sedamdesetih godina značajna je zbog niza organiziranih dijaloga u Libanonu, Španjolskoj i Libiji. Neki smatraju da ti službeni susreti nisu zadovoljili. Osjetilo se da okolnost javnosti priječi pravu razmjenu misli i stavova. Iz tog nezadovoljstva nastala je privatna skupina nazvana *Groupe de Recherches Islamo-Chrétien* (kratica GRIC – Skupina za muslimansko-kršćanska istraživanja) koja se još uvijek sastaje radi razmjene o teološkim pitanjima.

Posljednjih godina izvjesne udruge u muslimanskim zemljama poduzimaju inicijativu za redovne susrete. U Jordanu Fundacija Al Albait vodi odvojene dijaloge s anglikancima, pravoslavicima, rimokatolicima i njemačkim evangelicima. Društvo "Svjetski poziv islama" sa sjedištem u Tripoliju u Libiji angažirano je u nizu susreta s našim Papinskim vijećem za međureligijski dijalog. Centar za dijalog u Teheranu, koji je ovisan o Vijeću za islamsku kulturu i komunikacije, organizirao je susrete s Pravoslavnom Crkvom Grčke, s Katoličkom Crkvom i s protestantima. Objavljeni zbornici s tih susreta nude rudnik građe o dijalogu.

Univerzitetska razmjena je daljnja razina dijaloga koji se razvija. Napominjem samo katolička sveučilišta u Rimu: potpisani su ugovori između Papinskog sveučilišta Gregoriana i Sveučilišta u Ankari, zatim su isto Sveučilište Gregoriana zajedno s Papinskim institutom za proučavanje arabistike i islama potpisali ugovor sa Sveučilištem Al-Zaitouna u Tunisu. Prvi od ovih ugovora doveo je do redovne razmjene profesora te do povremenog kolokvija. Drugi spomenuti ugovor ograničio se na alternativno organiziranje znanstvenog kolokvija u Rimu i Tunisu. Takvi kolokviji koriste ne samo profesorima koji u njima izravno sudjeluju nego i studentima kojima je dopušteno slušati. Sasvim nedavno uspostavljena je veza između Papinskog univerziteta "Sv. Toma" u Rimu i Fakulteta za religijske znanosti (*kulliyyat usul al-dīn*) na Al-Azharu. Uplaniran je prvi zajednički simpozij u Kairu za svibanj sljedeće godine.

Ovu posljednju univerzitetsku vezu olakšao je Odbor za vezu koji su uspostavili Institut Al-Azharu i naše Papinsko vijeće za međureligijski dijalog. Ugovor kojim se osniva taj Odbor potpisan je u Rimu u svibnju 1998. To je dakle mlada udruga koja još treba tražiti svoj način djelovanja. Uspostavi ovog Odbora prethodila je inicijativa 1995. god. kojom je uspostavljen zajednički Katoličko-muslimanski

odbor za veze. On okuplja osoblje Papinskog vijeća za međureligijski dijalog i predstavnike različitih međunarodnih islamskih organizacija. Sastajemo se jednom godišnje i raspravljamo o pitanjima važnima za jedne i druge te pratimo stanje katoličko-muslimanskih odnosa diljem svijeta.

Ne biste smjeli steći dojam da samo iz Rima teku inicijative na području kršćansko-islamskih odnosa ili da samo Katolička Crkva pokreće takve inicijative. U različitim dijelovima svijeta odvija se mnogo toga, kao na pr. u Bangladešu i Pakistanu, u Gani i Sierra Leone, u Sjedinjenim Američkim Državama, ili ovdje bliže u Francuskoj, Njemačkoj, Ujedinjenom Kraljevstvu, a da ne spominjemo susret koji se nedavno odvijao u Zagrebu te ovaj ovdje. Trebamo također spomenuti opredijeljenost za dijalog u Svjetskom vijeću Crkava, Srednje-istočnom vijeću Crkava, Konferenciji europskih Crkava koje zajedno s Vijećem biskupskih konferencija Europe ima svoj odbor nazvan "Islam u Europi". Ne smijemo također zaboraviti aktivnosti međureligijskih udruga, kao što je Svjetska konferencija religija za mir koja će koncem ovog mjeseca održati svoju sedmu generalnu asambleju u Amanu. Mnogo se toga odvija na području kršćansko-muslimanskih odnosa, ali nešto treba prepustiti na razinu lokalnih zajednica. To me uvodi u zaključne napomene moga izlaganja u kojima želim pokazati neke smjerove kojima bi mogao krenuti kršćansko-muslimanski dijalog u tisućljeću što nastaje.

5. Budući smjerovi

Teško je igrati se proroka te predskazati kako će se razvijati odnosi između kršćana i muslimana za vrijeme sljedećeg stoljeća i tisućljeća. Ima nekih koji skreću pažnju na promašaje društva te najavljuju sukob kultura, posebno muslimanskog svijeta i zapadnog svijeta. Kako sam napomenuo, ta dva "svijeta" ne sačinjavaju razdvojene blokove nego su isprepleteni. Oni koji naglašavaju nužni sukob kao da najavljuju proročanstvo koje kane sami ispuniti. Razboritije je gledati na elemente koji već postoje a na koje možemo računati pri promicanju boljeg razumijevanja i suradnje. Dopustite da spomenem neke stvari za koje bih osobno želio da budu ojačane.

Spomenuli smo slabost struktura. To se često događa zato što nema dovoljno kvalificiranih ljudi koji će se angažirati u promicanju dijaloga. S katoličkog stajališta, ohrabrujuće je što neke Crkve, čak i u Europi, poduzimaju korake da određene osobe steknu potrebnu formaciju za rad na području kršćansko-muslimanskih odnosa. Ipak, u usporedbi s poslom koji predstoji, njihov broj je premalen. Ponekad se događa da osobe koje su za ovaj rad osposobljene budu raspoređene na druge dužnosti. To pokazuje da odgovorni ne pridaju dostatnu važnost osiguravanju dobrih odnosa između kršćana i muslimana.

Uz osoblje koje je postiglo nužnu formaciju, dobro bi bilo da svaka Crkva ima svoju komisiju za odnose između kršćana i muslimana, ili barem stručnjaka koji bi mogao biti uključen u neku širu strukturu, kao što je komisija za međureligijski dijalog ili odbor za ekumenske i međureligijske odnose. Uloga takvog stručnjaka nije da on sve učini osobno nego da druge savjetuje te im pomaže pri poduzimanju potrebnih inicijativa.

Odbor "Islam u Europi" je primjer ekumenske suradnje. Meni se čini da bi bilo zdravo kad bi bilo više inicijativa ekumenske razine. Često različite Crkve nastoje postići istu stvar, ali svaka za sebe. Ujedinjavanje osoblja i sredstava bilo bi izvor snage.

Daljnja nada je da bi mogao porasti broj muslimana koji proučavaju kršćanstvo. Posljednjih godina, Fundacija "Nostra aetate" koju je osnovalo Papinsko vijeće za međureligijski dijalog, dodjeljivala je stipendije izvjesnom broju muslimana da studiraju ili istražuju u Rimu. Neki univerziteti iz pretežno muslimanskih zemalja šalju svoje mlade predavače na katoličke univerzitete kako bi usavršili svoje poznavanje kršćanstva. To je znak koji ulijeva nadu. Prisutnost predavača koji se tako formiraju na fakultetima teologije ili religijskim institutima garantirat će ozbiljnu formaciju studenata. Po sebi je jasno da kršćani trebaju proučavati islam na isti način. Nadajmo se da će islamska sveučilišta biti otvorena za primanje studenata koji nisu muslimani.

Uz pomoć dobro formiranih stručnjaka moglo bi se poći dalje u teološkoj razmjeni. Osim skupine oko GRIC nema drugih skupina koje bi radile na ovom polju. Valja projasniti da svrha teološkog dijaloga nije nastojanje da dođe do jedinstva u izražavanju o posebnim pitanjima. Međureligijski dijalog je sasvim drugačiji od međukršćanskog ekumenskog dijaloga kojemu jest svrha ponovna uspostava jedinstva među svim kršćanima. Kršćani i muslimani ne mogu se nikada ujediniti u izvjesnim temeljnim zasadama svojih Vjerovanja (*creeds*), ali ipak mogu projašnjavati pitanja, odstranjivati lažne probleme, dolaziti do boljeg razumijevanja svojih stavova koji ostaju različiti. Volio bih da se osnuju nove skupine koje će se baviti teološkim pitanjima.

Dijalog se ipak ne ograničava na rasprave. On može poprimiti i oblik akcije. U nekim zemljama kršćani i muslimani rade zajedno da bi se sučelili s pitanjima društva. Pomislimo samo na uključivanje muslimana u pokrete "Pro-Life" (Za život) koji su u osnovi kršćanski. Također postoje instancije dijaloga koje se zajedno zauzimaju za zaštitu ljudskih prava. Povrh toga, bilo bi veoma zdravo i pridonosilo bi promicanju dobrih odnosa između kršćana i muslimana posvuda, kad bi bilo usklađenijih akcija. Kad navale nepogode, poplave, glad, potresi ili visoki valovi – religijske skupine ili skupine osoba religijski motiviranih često jure u takva mjesta. Nije uvijek sigurno da postoji dostatna suradnja među takvim skupinama. Suradnja traži jasnoću u svrsi i transparentnost pri upotrebljavanju metoda. Potrebno je obilje dijaloga da bi se to događalo te da bi odgovornost bila podijeljena.

Mogli bismo kao posljednji smjer spomenuti kretanje od bilateralnih odnosa prema multilateralnim. Već postoje strukture koje okupljaju osobe različitih i brojnih religijskih tradicija, kao npr. Svjetska konferencija religija za mir, Međunarodna udruga za religijsku slobodu. Postoje i lokalne strukture, kao Međuvjerska mreža u Ujedinjenom kraljevstvu (*Inter-Faith Network*) ili "Nada" iz Marseja (*Espérance*), nakon koje je osnovana "Nada" u Roubaix koja nudi forum poglavarima različitih vjerskih zajednica. Bilo bi dobro da se takve strukture osnuju i u drugim dijelovima svijeta. To nikako ne znači da valja napustiti bilateralni dijalog. On će uvijek biti potreban radi pojačavanja pitanja koja se tiču određenih religija i njihovih odnosa.

Međutim, iznošenje stvari pred širi forum može često smanjivati napetost. U svijetu koji je sve više pluralistički bit će potrebne multireligijske strukture koje odražavaju istinsku narav društva.

6. Zaključak

Na međureligijskom skupu koji je nedavno održan u Vatikanu, sudionici brojnih religijskih tradicija obvezali su se u zajedničkoj Poruci da će surađivati u sučeljavanju s problemima današnjeg svijeta. Naglasili su da takva suradnja povlači za sobom poštivanje identiteta jedni drugih te uključuje odbacivanje fanatizma i ekstremizma koji vode u nasilje. Skrenuli su pažnju na važnost odgoja i izobrazbe (*education*) za dijalog. Pozvali su sve poglavare da odbijaju uporabu religije za sisanje mržnje i nasilja ili za opravdavanje diskriminacije te da uvažavaju ulogu religije u društvu na svim razinama, ali su pozvali i svu ostalu braću i sestre da promiču pomirenje, da zauzeto premošćuju jaz između bogatih i siromašnih te da rade za svijet istinskog i trajnog mira. Pljesak kojim je popraćeno čitanje te Poruke pokazao je da svakako odražava očekivanja ljudi te da je istinski znak nade za tisućljeće što nastaje.

S engleskoga preveo Mato Zovkić

CHRISTIAN-MUSLIM DIALOGUE Developments, Difficulties and Directions

Summary

The author of this article is Secretary of The Pontifical Council for Inter-religious Dialogue in the Vatican. He brings out a brief review of Catholic-Muslim dialogue which resulted from the doctrine of Vatican II and from subsequent initiatives of the Holy See. In enumerating the foundations for such a dialogue, he envisages sociological, pragmatic and theological reasons, both in Islam and Christianity. The difficulties in the dialogue may be: a closed mentality, lack of freedom, insufficient knowledge and weak structures. As structured examples of dialogue he mentions an exchange of students and professors and the Committee "Islam in Europe" as joint project of the Council of European Churches and the Council of the Episcopal Conferences of Europe. The dialogue is not confined to discussions, because it may take the form of actions in case of disasters or common human needs. Participants of authentic inter-religious dialogue and cooperation respect each other's identity and reject fanaticism or extremism which lead to violence.